

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

XIV. KÖTET. VI. SZÁM.

AZ
ETYMOLOGICUM MAGNUM
ROMANIÆ

ÉS AZ ÖSSZEHASZNÁLÓ NYELVÉSZET JELENE ROMÁNIÁBAN.

PUTNOKY MIKLÓSTÓL.

Ára 20 kr.

BUDAPEST.

1887.

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1869.

I. Solon adótörvényéről. *Télffy Ivántól*. 1867. 14 l. Ára 10 kr. — II. Adalékok az attikai törvénykönyvhöz *Télffy Ivántól*. 1868. 16 l. 10 kr. — III. A legújabb magyar Szentírásról. *Tárkányi J. Belától*. 1868. 30 l. 20 kr. — IV. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. *Szász Károlytól*. 1868. 20 l. 10 kr. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása *Toldy Ferencztől*. 1868. 15 l. 10 kr. — VI. A keleti török nyelvről. *Vambéry Ármintól*. 1868. 18 l. 10 kr. — VII. Geleji Katona István főleg mint nyelvész. *Imre Sándortól*. 1889. 98 l. 30 kr. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. *Bartalus Istvántól*. Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr. — IX. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen szindarabjai. 1550—59. — 2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. 3. Baldi Magyar olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szecezi Molnár Albert 1574—1633). *Toldy Ferencztől*. 1869. 176 l. — X. A magyar bővített mondat. *Brassai Sámuel*től. 1870. 46 l. 20 kr. — XI. Jelentés a felső-austriai kolostoroknak Magyarországot illető kéziratai- és nyomtatványairól. *Bartalus Istvántól*. 1870. 43 l. 20 kr.

Második kötet. 1869—1872.

I. A Konstantinápolyból legújabbán érkezett négy Corvin-codextről. *Máray Gábor* l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr. — II. A tragikái felfogásról. Székfoglaló. *Szász Károly* r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. *Joannovits Gy.* l. tagtól. 1870. 43 l. 20 kr. — IV. Adalékok a magyar rökönértelmű szók értelmezéséhez. *Finály Henrik* l. tagtól. 1870. 47 l. 20 kr. — V. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. *Télffy Iván* lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr. — VI. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. *Zichy Antal* l. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr. — VII. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbéli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szótárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbéli növényntani névtár XVII. és XVII. századbéli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Besenyei előtt) *Toldy Ferencz* r. tagtól. 1871. 124 l. Ára 40 kr. — VIII. A sémi magánhangzókrol és megjelölések módjairól. *Gr. Kuun Géza* lev. tagtól. 1872. 59 l. 20 kr. — IX. Magyar szófejtetések. *Szilády Áron* l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. *Szénássy Sándor* l. tagtól. 1872. 114 l. 30 kr. — XI. A lefetterekről. *Szilády Áron* lev. tagtól. 1872. 23 l. 20 kr. — XII. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. *Szvorényi József* lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 krajczár.

Harmadik kötet. 1872—1873.

I. Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázóit után. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 1872. 109 l. 40 kr. — II. Apáczai Cséri János Barczai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében *Szabó Károly* r. tagtól. 1872. 18 l. 10 krajczár. — III. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. *Szabó Imre* t. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló *Vadnai Károly* l. tagtól. 1873. 64 l. 20 kr. — V. Emlékbeszéd Engel József felett *Finály Henrik* l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VI. A finn költészetrol, tekintettel a magyar ösköltészetre. *Garna Ferdinand* l. tagtól. 1873. 135 l. 40 kr. — VII. Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső l. tag felett. *Riedl Szende* l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. *Goldziher Ignác*tól. 1873. 64 l. 30 kr. — IX. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. *Riedl Szende* l. tagtól. 1873. 12 l. 10 kr. — X. Adalékok Krim történetéhez. *Gr. Kuun Géza* l. tagtól. 1873. 52 l. 20 kr. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. *Riedl Szende* lev. tagtól. 51 l. 20 kr.

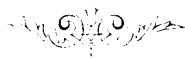
Negyedik kötet. 1873—1875.

I. szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarra. *Brassai Sámuel*-r. tagtól. 1874. 151 l. 40 kr. — II. szám. Bálinth Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálymik dana hangjegye. 1874. 32 l. 20 kr. — III. szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak művelése hazánkban. Székfoglaló *Bartalus István* l. tagtól. 1874. 182 l. 40 kr. — IV. szám. A határozott és határozatlan mondatról. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 1874. 31 l.

AZ
ETYMOLOGICUM MAGNUM
ROMANIÆ

ÉS AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZET JELENE ROMÁNIÁBAN.

PUTNOKY MIKLÓSTÓL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1887.

Az „Etymologicum Magnum Romaniae“

és az összehasonlító nyelvészet jelene Romániában.

(Felolvastatott a M. T. Akadémia 1887. június 6-án tartott ülésében.)

I. RÉSZ.

Motto: A tudományok terén nem a genialis elmélet, hanem a kérlelhetlen tény van hivatva dönteni a kérdések felett.

A mióta a királyi szó a bukuresti tud. Akadémia elnöki székéből elhangzott, és egy messzeható szellemi alkotásnak szilárd alapját megvetette: minden közgyűlésen általános örömmel és zajos tetszéssel fogadja az Akadémia az *Etymologicum Magnumra* vonatkozó jelentést, öröm sugárzik a halhatatlanok mindenikének arczáról, s a sajtó is oly elragadtatással szól e műről, hogy Mózes-táblának tekintve hódolattal és feltétlen magasztalással rójja le elismerését.

Csoda-e hát, ha az örömittas Romániában eddigelé még senki sem szólott érdemlegesen e munkához? Csoda-e, ha az általános mámor egyoldalú cselekvésre ragadja a nemzetet?

Mireánk e mámor nincs hatással, mi higgadt szemlélői vagyunk ama lelkesedésnek, figyelemmel forgathatjuk a mű lapjait és epen ebből kifolyólag sine ira et studio tehetjük meg a mű belszerkezetének ismertetése alkalmával észrevételeinket.

Alig két évtizede, hogy Romániában a nyelv és irodalom, az alkotmányos szabadság nemes hajtásaként, számbaveendő lendületet vett, s már minden egyes év, minden hó megtermi a tudományos kutatásnak egy-egy érett gyümölcsét. Az első lökést azonban, a riadót, mely a román nemzetet és a nemzettel szunnyadó

képességeket tetterőre, létének öntudatára ébreszté, még e század második tizedében adta meg Heliáde Rădulescu János.

Az egymást váltó idegen fejedelmek a román nyelvet a megsemmisülés örvényébe sodorták, a műzsák teljesen elnémultak, a Dosofteiu és Cantemir nyelvét Erdélyben német-magyar, Romániában török-görög vegyülék váltotta fel.

Ily mostoha, mondhatni siralmas viszonyok közt lép fel Heliáde Rădulescu. Felrázza a nemzetet a lethárgiából, korszerű eszméket pendít meg, a román nyelv művelésének irányt szab és lázas sietséggel csoportosulnak zászlaja alá fiatal írók és költők. Boliac, Alexandrescu, Rozetti és mások a költészet terén lettek regenerátorok, Aristia Homeros éposa it ismerteté meg, Cogălnicean történelmi okmányok gyűjtésében és kiadásában fáradozott; Heliáde Rădulescu pedig, mint e kör központja, éltető lelke, a tudomány minden ágában példaszerű odaadással buzgólkodott, hogy nemzete nyelvét újjáteremtse, miért a jelen kor méltán tisztelé meg e szép névvel «Părintele literaturii române» (a román irodalom atyja); más szóval: Heliáde Rădulescu az volt a románoknál, a mi gr. Széchenyi István minálunk; csak hogy Széchenyi István nemcsak irataival szegődött új eszmék apostolává, hanem nemes tettel párosítva a tudományosságot, e tudományos Akadémia alapját veté meg; Heliáde R. az volt a románoknak, mi az új görögöknek Korais, ki honfiaihoz intézett lelkesítő szövegével oly hatást idézett elő, mely erőt nyújtott egy nyomott nemzetnek, hogy a barbár rabigát lerázza és nyelvét a Korais*) jelezte elvek alapján hosszú idők zavaró befolyásától megtisztítsa; Heliáde R. végre a románok Vergiliusa volt, ki örökszép gondolatokat burkolt a költészet mezébe, ki Mihaida című époszában mult idők dicsőségéről zengett, és a ki abstract tudományos tanulmányai mellett a gazdaságról is szakértelemmel írta gyakorlati irányú értekezéseit.

Kétségtelen, hogy e férfiú szíve élte végeig egy eszméért dobogott, minden törekvése a satnyúlt román nyelv és irodalom újjáteremtésére irányult. Hívei, kortársai meg is értették buzdító szövegét.

Az országban levő felsőbb tanintézetek tudományos képzett-

*) Korais-t az új-görög irodalom atyjának nevezik.

séget nem adhattak, az ifjuság tehát külföldi egyetemekre zárándokolt, tanult és kutatót, a mester műfogásait elsajátította, és ime! a mester halála *) után egy évtized múlva Románia egy oly mű megvalósításához fog, minőt más nemzetek rendezettebb irodalmi előmunkálatokkal és anyaggal, nem képesek felmutatni.

Az eszme, mely a nagy németiségnél a német irodalomnak felvirágzása után, két triásnak szellemi műalkotásai után 1854-ben kezdett testté válni, értem egy nyelvtörténeti és etymologiai szótárnak kiadását: az az eszme 30 évvel később már Romániában is buzgó apostolra akadván, testté kezd válni az «Etymologicum Magnum Romaniae» című nagyszabású mű kiadásával. Teljes címe:

Etymologicum Magnum Romaniae.

Dictionarul limbii istorice și poporane a românilor, lucrat după dorința și cu cheltuiéla M. S. regelui Carol I. Sub auspiciile Academiei române de B. Petriceicu-Hasdeu, membru al Academiei române etc.

Bucuresti, Socek et Teclu, 1885. 4°

(A románok történeti és népnyelvének szótára, I. Károly király Ő Felsége óhajítása szerint és költségein, a tud. Akadémia auspiciuma alatt, dolgozza Petriceicu Hasdeu Bogdán, a tud. Akad. tagja stb. Bucurest, Socek és Teklu kiadása, 4° 1885.)

Mindkét munkába királyi szó lehelt életet. Amott a porosz király támogatása alatt indult meg a vállalat, itt I. Károly román király védnöksége alatt foly. I. Károly király ugyanis 1884-ben az akadémiai nagygyűlést a királyné jelenlétében megnyitván, egy oly szótár szerkesztésére fordítá a tudósok figyelmét, «mely az összes ódon kifejezéseket, melyek különben a jövő nemzedékre nézve veszendők lettek volna, tartalmazza». «Nehezedhetik-e kedvesebb terű — szól a király — az Akadémiára, mint védő szárnyai alá venni ez ódon nyelvet, melyet a nép ért és szeret? Őrizzük meg tehát ezen, *őseink* által használt szép kifejezéseket!»

E vállalat támogatására, mely hat évre van előirányozva és tervezve, a király évenként 6000 leu-t bocsát a tud. Akadémia

*) Heliáde Radulescu meghalt 1872. ápril hó 27-én.

rendelkezésére, és fenti beszédében kifejezést ad annak, hogy «valóban nagyon terjedelmes, sőt talán épen határtalan e munka; gondoljunk azonban Horatius e szavaira: Est modus in rebus, sunt certi denique fines, s meg vagyok győződve, hogy az Akadémia munkálatát, mely magának elévülhetlen emléket fog emelni, boldogító győzelem fogja koronázni».

A királyi óhaj teljesítését, e nagyszabású munka létesítését, az Akadémia közbizalma csak egy férfiúra ruházta; holott a német szótárnak szerkesztői, Grimm Jakab és Vilmos testvérek, a munkamegosztás daczára is, a nagy feladat tudatában aggódva néztek a nagy munka elebe, mondván: «seine ungeheure Wucht sollte nun auf vier Schultern fallen».

Hogy Hasdeu Bogdán nagy munkát vállalt, az tény; mert míg a Grimm testvéreknek 14 előzőjük volt Dasipodius Pétertől kezdve (1535—1854-ig); míg egy Adelung, egy Kampes, Heyse és Kaltschmidt híres munkálataikban chronologicus rendben adták át kézről-kézre a hangyaszorgalommal gyűjtött nyelvkincset szakavatott utódaiknak, s míg az utódok feladata úgyszólván csak a hiányok pótlásában és koruk vívmányainak feldolgozásában állott: *addig a román irodalomban az előmunkálatok egy nyelvtörténeti szótárhoz rajmí gyarlók; nagyobbára nyers anyagnak feldolgozása válik szükségessé és az óriási munka terhe csak egymaga Hasdeu vállaira nehezedik.*

Az *Etymologicum Magnum*ból eddigelé három fasciculus jelent meg (A betűtől — Alcàm szóig) 768 félhasábos lappal, nagyobb quartalakban, mint a Grimm-féle szótár.

Nem lesz érdektelen szerző életére, tanulmányaira és irandó műve belsejébe, a mennyire e három füzet megengedi, egy pillantást vetnünk.

Petriceicu-Hasdeu Bogdán 1836-ban született; egyetemi tanulmányait mint orosz alattvaló a harkovi egyetemen végzé Oroszországban s így az orosz nyelvnek alapos ismerője. Orosz alattvaló volt, azonban e kormány ellen táplált ellenszenve és gyűlölete folytán déli Bessarábiába költözött, a hol őt a párisi szerződés találta s így annexio folytán román alattvalóvá lett. Oroszellenes agitációinak még csak most nyílt valóban tág tere, mit elannyira üzött, hogy az orosz kormány 14-szer követelte különböző ürügyek alatt a rebellis Hasdeu kiadatását s

czélhoz nem jutván, örökségétől fosztotta meg mint Oroszország árulóját.

1858-ban Jászvárosba költözve, «Romania» című politikai lapot indított, melyben democraticus elveinek érvényesítésére tág tere nyílt. 1864-ben megnősült; Erdélyből, Verespatakról vette nőül Falics Juliát, ki magyarul jól beszél és kutatásaiban nem egyszer ad neki a magyar nyelvre vonatkozó útbaigazítást. A mióta Bukarestbe került, kizárólag a tudománynak szentelé minden idejét. Jelenleg az állami levél- és okmánytár igazgatója és az egyetemen az összehasonlító nyelvészetnek rendes tanára. Széles nyelvismeretén kortársai is bámulnak; ismeri az ó-classicus nyelveket, a német, francia, olasz, angol, ó-szláv, orosz, lengyel, cseh, szerb és bolgár nyelveket. Irodalmi munkássága nagy tért ölel fel és sokoldalú: történetíró, nyelvész, politikus és költő egyaránt; Cihac*) «notre historien et philologue par excellence» nevezi.

Eddigelé számtalan apróbb értekezésen kívül, 30 nagyobb munkáját jegyeztem fel, mindegyike 1—2 és több kötetes; jó része oly tudományos apparátussal van írva, hogy pl. a «*Cuvinte den Bătrâni*» című két kötetes munkájára írt bírálatból, melyre az Akadémia meg is jutalmazta, azt következtetni, hogy kortársai nem tartanak lépést vele, hogy Hasdeu elérte azt a nívaut, midőn valakit hazájában azon az alapon tartanak nagy tudósnak, mivel nem értik meg. Az Akadémia jelzett mű megbírálására egy rendes tagját kérte fel, ki, bár érezte, hogy nem képes e feladatnak megfelelni, elvállalta s mint dilettans philologus részleteket mutatott be az Akadémiának e szokásos záradékokkal: oh mi szép, de nagyszerű, minő haladás stb., végezetül pedig azt mondja jelentésében, hogy az előtte fekvő munka oly nagy, oly széles alapra fektetett tanulmányokat igényel és oly tömérdek anyagot hordott össze, hogy élete alig az anyag s a jelzett kutforrások áttanulmányozására elegendő, nem pedig az eredmény megítélésére. Ajánlja tehát e becses munkát az Akadémiának a nagy jutalomra! Ez egy oly tény, mely a bukaresti Akadémia évkönyveinek lapjain meg van örökítve!

E megjegyzéssel csak azt óhajtom jelezni, hogy Hasdeu

*) *Dictionnaire d'Etymologie, préface* pag. XIV.

kortársainak színvonalán felül emelkedett, s nem csoda, ha olykor selejtesebb inspirációit a nemesekkel együtt oktrojálja híveire.

Az összehasonlító nyelvészet terén különben még két név emelkedik ki, Burla V. és Cihac A., kiknek egymás ellen folytatott tollharczai ismeretese a Convorbiri literare évfolyamaiból s jellemzi főleg a kirívó ellenszenv s határtalan ironia, mely «si tacuisses etc., ignorantia philologica, mehetne az egyetemre tanulni» s más kíméletlen, a tárgyilagos kritikához nem illő kifejezések használatára ragadta e három tudóst.

II. RÉSZ.

Áttérve az Etymologicum Magnumra, első füzetének bevezető sorai a munkakört, a felveendő nyelvanyagot tárják fel, következő beosztással:

1. a mű nem fogja csak a mai román irodalmi nyelvet tekintetbe venni, hanem különösen a régit és a nép nyelvét tájshozzásával.

A legrégibb nyelvre nézve kútforrásokul fognak szolgálni:

a) a legrégibb nyomtatványok és *kéziratok*;

b) a szláv vagy más idegen nyelvekben előforduló román szók vagy szólásmódok;

c) román nyelven írt régi, kiadott vagy *kiadatlan* okmányok;

d) régi román szótárak és glossariumok *kéziratban*.

2. A mostani népnyelvnek és tájshozzásainak kútforrásaiul fognak szolgálni:

a) a legnépszerűbb modern írók, mint Alexandri, Costachi, Negruzzi, Pann Antal stb. meg egy-egy író a század első feléből;

b) román szótárak és szógyűjtemények, jelesen a század első feléből; azonban mindmegannyi a neologismus kizárásával megrostálva;

c) népköltészet, elbeszélések, mondások, közmondások, kiadva és *kiadatlanul*;

d) ódonságok és tájshozzások egyenest a nép ajkáról gyűjtve, a mennyiben az élőbeszéd az irodalmi nyelvből eltűnt elemeket mai napig megőrzi;

e) természetrajzban és az iparos életében használt közönséges műkifejezések.

E megállapodások szerint minden szónál meglesznek a francia vagy latin nyelven kiírt általános jelentések mellett a következő szakaszok:

a) az illető szónak legelterjedtebb alakja, régi meg újabb tájszólási alakjaival;

b) különféle árnyalatai, kútforrásokból merített példák idézeteivel;

c) nyelvtörténeti és szószármaztatási adatok.

Hogy e munka lehető tökéletesen ölelje fel a román nyelv szókincsét, Hasdeu deus ex machina-hoz fordul, mert mint említém, nincs Adelung-Kampe-féle elődje; az összes román népet felszólítja, hogy szegődjenek az irodalom napszámosaiul. E czélból az első füzetben 206 különféle kérdést intéz az összes románokhoz, melyekre java-részben a pópák és tanítók vannak hivatva feleletet adni és anyaggyűjtéssel a nagy épület felállítását előmozdítani. Vajjon az avatatlan kezek nem fogják-e ezen épület szilárdságát megingatni?!

Bevezetés helyett (in loc de introducere) szerző folytatólag in medias res nyúl és felhasználja az alkalmat üres általánosságok helyett az etymologia fogalmának (Mi az etymologia? Hogyan vegyülnek a nyelvek? Miben áll egy nyelvnek fizionómiája?) elég népszerű módon való tárgyalására. Utóbbi tételnél egy igen lényeges sinequanont állít föl elvül egy szótár helyes szerkesztésénél, értem a circulatio törvényét, «melyet — úgy mond — Cihac, az etymologiai szótár szerkesztője, nem vevén tekintetbe, nagy hibát követett el».

Cihac ugyanis azt mondja: «L'élément latin de la langue roumaine ne représente guère aujourd'hui qu'un cinquième de son vocabulaire, tandis que l'élément *slave* y entre pour le double ou pour $\frac{2}{5}$ à peu près...» Továbbá «les éléments turcs presque un cinquième du vocabulaire roumain» *); más szóval: Cihac szerint a román nyelvnek

$\frac{1}{5}$ része latin eredetű,

$\frac{1}{5}$ része török,

$\frac{3}{5}$ része szláv és

$\frac{1}{5}$ része vegyes (magyar, német, albán, stb.) eredetű.

*) Cihac, *Diction. d'Etym. daco-romane*. tom. II. pag. VIII. és XII.

Igen természetes, hogy e kedvezőtlen arány feltüntetése nagyon sújtólag hatott a román tudósok féltett büszkeségére és a Hasdeu által alkalmazott *circulatio* törvénye üdítő balzsamként hatott a már-már elmérgesedő sebre.

Épen nem vagyok hajlandó Cihac okoskodásait, etymologiai deductióit és a constatatált eredményeket a maga teljében magamévá tenni; sőt alább ki fogom mutatni, hogy nem egyszer ismeri félre a valót és hogy a *collateralis* szóalakok egybeállításánál nem respectálja a nyelv törvényeit; de az is bizonyos, hogy Hasdeu *ultrapuristicus* törekvéseivel ugyancsak szélsőségbe esik, mi egy tudósnek tárgyilagosságán csorbát ejt. Hasdeu t. i. megbotránkozásal kiált fel: ¹⁾ Cihac azt meri állítani, hogy a román nyelvnek idegen elemei jóval túlszárnyalják az eredeti latint! Mutasson hát nekünk a román nyelvben egy olyan verset vagy szólásmódot, mely legalább ötsoros legyen és szavai ne legyenek román nyelveliek, hanem idegenek!

Mi (Hasdeu) azonban idézhetünk neki a népies költészetből egy *versszakot*,²⁾ még pedig a Dobrudzásból, melyben egyetlen egy szláv vagy török szó nincs: pedig azt várnók, hogy ezen a területen voltak legnagyobb befolyással a nyelvek a románra.

Ime a *versszak*:

«Vara vine, érna trece,	Ver ³⁾ venit, hibernum (tempus) traiecit,
«N'am cu cine mai petrece:	Non habeo, cum quonam magis pertraieciam;
«Şi cu cine am avut,	Sic (?) cum quonam habui,
«Vai de mine, l'am perdut!	Væ de me, illum perdidit!
«L'a mâncat negrul pămînt,	Illum manducavit nigrum pavimentum,
«La biserica 'n mormînt!	Ad basilicam in monumento!

Ezután a tökéletlen logica okozta öntudattal, mintha egy csapással sikerült volna a gordiusi csomót megoldania, diadalmasan

¹⁾ *Etymologicum magnum*, Bevezetés pag. 50—51.

²⁾ A Hasdeu idézte *versszak* — az egész költeményre nem hivatkozhatik — bizonyára hosszabb kutatás után jutott szerző tudomására s ha jól emlékszem, nem H. az első, ki ilyen érveléssel igyekszik a gordiusi csomót megoldani.

³⁾ A latin fordítást Hasdeunak egyes latin szavaiból állítottam össze.

így folytatja: «Ime, a hány szó, mindmegannyi latin, egyetlen egy idegen elem sincs benne, épen egy sincs!»

Manapság már egy nép sem dicsekedhetik idegen befolyástól ment tiszta nyelvvel. Az angol nyelvben a legtökéletesebb szótár szerint 22,000 szó van. Ezen 22 ezer szó közül 15,000 olyan, hogy mindenki megérti, a ki latin, francia és olasz nyelven beszél, mintegy 3000 német eredetű s így alig 4000 marad, melyet a nyelvtudomány ó-britt maradványnak ismer el. S mi hátránya van e kedvezőtlen számadatokból az angol nyelvnek? Előbb-utóbb kijózanodik a román is ama hazafias mámorból, mely hosszú ideig tette elfogulttá; előbb-utóbb meg kell értenie azt az axiomát, hogy az egyes népek sűrű érintkezése eltörülhetlen nyomokat hagyott a román nyelvben is, és hogy utóvégre is az idegen szók valamely nyelvben mindmegannyi tanújelei a szellemi fejlődésnek, mint azt Schelling is nagyon jellemzően fejezte ki:

Viel fremdwörter, viel kulturverkehr!

Viel entlehnt, viel gelernt!

Ez alkalommal teljesen mellőzöm az ethnografiai kérdés megvitatását; ezt Engel, Sulzer, Eder, Roesler, Jung stb. a németek közül; Sinkai, Laurian, Murgu, Xenopol, Odobescu, Onciul a románok közül s még számosan behatóan tárgyalták. Minálunk e kérdéssel csak Hunfalvy Pál foglalkozott. «Die Rumänen und ihre Ansprüche» című munkája a legújabb adatok tárháza, mely a kutatás alapos voltánál, a szigorú kritikával kiválasztott anyag terjedelménél és az érvelés erejénél fogva az eddig megjelent összes ilyenmű munkák közt első helyet foglal el. Az előző, ilyen tárgyú művek mindegyikére következett visszhang; Hunfalvy művének érveivel eddigelé senki sem mérközött, avagy a sujtó csapás szele, tudásunk nagy apparátusa kábítólag hatott az ellenfélre és első ébredésében senki sem mer készületlenül, a tudományos kutatás vértje nélkül sikra szállani. Ennyit az ethnografiai kérdésről és egyúttal a continuitásnak megczáfolóiról.

Continuitás és nyelv azonban oly heterogén fogalmak, melyek egymást korántsem zárják ki, sőt mint Hunfalvy Pál is megengedi, egymás mellett megférő tényezők, azaz: a coéséeknnitnuitás kérd legkedvezőtlenebb módon lefolyt tisztázása után is még mindig fennáll a román nyelv kérdése, melyből a linguistica és etymologia

nyújtotta eszközöket kellően felhasználván, azon meggyőződésnek kell kifejezést adnunk, hogy a román nyelvnek félreismerhetlen közös vonásai vannak a latinnal!

Az Etymologicum Magnum szószármaztatási részében első sorban a Cihac A. munkálatai nyerne feldolgozást és pedig:

«*Dictionaire d'Etymologie daco-romane*»

a) *éléments latins*, 1 vol. Frankfourt s. M. 1870.

b) *éléments slaves, magyares, turcs, grecs-moderne et albanais*, Frankfourt s. M. 1870.

Azonban, mint már fent említettük, Hasdeu előreláthatólag függetleníteni fogja magát e munkától, részben a román nyelv-elemekre vonatkozó kedvezőtlen arány miatt, részben pedig, független állást kell elfoglalnia az összehasonlító nyelvészetnek nagymérvű haladása miatt, melynek vívmányait 1870 óta a lehetőség határai közt figyelembe kell vennie.

Cihac szótárának bevezető soraiban pag. VIII. azt írja: «majdnem minden szláv-nyelvjárás járult többé-kevésbbé a román nyelv meggazdagításához; de a kölcsönzött szók legnagyobb számát a szláv vagy szlapon vagy ó-bolgár nyelvnek köszöni. Ez az utóbbi senkit sem ejt bámulatba, ha tekintetbe vesszük, hogy a románok közt a keresztény vallást a Pannoniabeli szlávok terjesztették, kik azon időben Dácia és Magyarországon a Duna mindkét partján laktak és a szlapon nyelvjárást beszélték. A románok ezután a XVIII. századig használták e nyelvet egyházi nyelvvül, mely nyelv aztán természetesen ama nyelvből mindennemű intézményt elfogadott stb.»

Cihac emez állításáért nem is került el a *furiosus* kritikusok megjegyzéseit; *tendentiosus* írónak bélyegezték, ki a román nyelvnek valóságos értékét lejjebb akarja szállítani. Többek közt Chitz György, volt román miniszter is neki megy egy cikkben és negatív kritikáját következő, Cihachoz intézett levél alakjában fejezi be:

«Mein Nobler Cavalier!

«Ich nehme die Courage an Sie persönlich zu appelliren und Ihnen moralisch und rationalisch zu recomandieren, dass Sie ein anderes Mal den romänischen Dialekt mit mehr Impartialität und Intelligenz studiren sollen, damit Sie die Noblesse und die Purität, sowie die Antiquität und die Classicität dieses harmo-

«nisch-poetischen Dialectes nicht ignoriren mögen! Verstehen Sie, mein nobler Cavalier?»

A rövid utóiratban pedig a következő kérdést intézi Cihac-hoz: «minő véleményt adna a tudományos és művelt német felől? Öt részből hányat ismerne el latin szónak, hányat francziának és az ötnek hányadik része maradna tiszta német elemnek?»

Ez a negatív kritikának egy második nyilvánulása, mely a komoly tárgyilagosság nélkül szűkölködik s mindenesetre élezlap vagy más humoros lapba illő naiv megjegyzés!

Cihacnak a román irodalomban nagy érdemei vannak, ezeket minden román, ki vizsgálódásainak színvonalára emelkedett, feltétlenül el kell hogy ismerje. Cihac nagy apparatussal rendelkezik, korszakot alkotó munkával gazdagította a román irodalmat; a francia tud. Akadémia meg is jutalmazta idéztem szótárát. Igaz, hogy ezek daczára sincs kizárva a lehetőség, hogy tévutakon tévelyegessen és az apodiktikus igazságtól távol ne essék itt-ott; hiezen a nyelvhasonlítás oly proteuszszerű, hogy a nyelvtörvényeket szigorúan respektáló és lelkiismeretesen fürkésző is könnyen belejut ama hang-tömkelegbe, melyben a titkos szövevények érzeit eltompítják s majd a hasonló hangzásnak hódolva, majd hipotézisre alapítva következtetéseit, azokat készpénz gyanánt hozza forgalomba, majd pedig, mint már Augustinus jellemzően mondja: ut somniorum interpretatio, ita verborum origo pro cuiusque ingenio iudicatur.

A román szószármaztatás kérdéséhez minálunk először és utoljára ugyancsak Hunfalvy Pál szólott hozzá a «Nyelvtudományi Közlemények»-ben ¹⁾ és «Literarische Berichte aus Ungarn» című folyóiratokban, hol több ízben fejtegette kisebb-nagyobb szerencséivel oly román szók eredetét (intreb, spël, ficior, galben, inveț, stinga, pûdure stb.), melyek román nyelvészek által a latin nyelvből származottnak voltak elismerve.

Én ez alkalommal értekezésem élén jelzett címhez képest hozzászólók ugyan e tárgyhoz, de csak röviden fogok Cihac etymologiai szótárának egyik-másik tévedésére rámutatni pl. *fërtat* ²⁾

¹⁾ *Nyelvtudományi Közlemények*: 1877. I. k., 2. füz. 1878 II. k., 3. füz. és 364. lap.

²⁾ *Dict. d' Etym.* I. pag. 88.

szó alatt ezeket olvassuk: «fürtat, pour fűderat transposé en fűrdat-fartat». A latin nyelvbeli foederatus-ból származik szerinte:

Quintescu-nak «de deminutivis linguę rumanicę vulgo Valachicę nominatę» című értekezésében pag. 31. azt olvassuk, hogy fűrtat *frate* szóval azonos u. m.: *fűrtat*, de *frate* syllaba rű in ar commutata et admirabile est *Diezium Grammatik der rom. Sprachen* I. pag. 90. nota sec. afferre potuisse, vocabulam fűrtat ad «foederatus» reducendum esse.

Diez nyomán Cihac és a többi román nyelvészek kapva kaptak e szerencsés ötleten ¹⁾ és Missail György ²⁾ örömmel ragadja meg az alkalmat kimagyarázására annak, hogy a román nép mindig jó szövetséges (foederatus), megbízható harczos volt; tanúságot tesz szerinte ama szép tulajdonságáról e méltó megszólítás is: fűrtate (foederate!)

A Quintescu-féle derivatio alapja önmagától dől meg, mert frate szóban bármikép is helyezzük a betűket, fűrtate nem kerül ki; a Diez és utána a Cihac levezetése sem felel meg, mert foederatusból a nyelvtörvények ignorálása nélkül nem deriválható fűrtate. Az Akadémia nagy szótárában csak azt olvassuk, hogy fűrtat annyit mint sodalis, socius, amicus.

Heliade Rădulescu e szót a török nyelvből származtatja, és pedig orta-ból, többes számban ortale: csapat, társaság. Alexandri szerint végre: fără tată-nak syncopált alakja; făr' tat' az az atya nélküli!

A Heliade-féle származtatás azért nem helyes, mivel sem szabályszerű fonetici törvények, sem analogia, sem népetymologia szerint ezen alakot fűrtate képezni és magyarázni nem lehet, továbbá pedig a biharmegyei román tájszólásban e szót manap is hallani: ortac (társ), ortăcie (társaság).³⁾ Fără tată alakról hallgatok, mert csak humoros megjegyzésnek tekintem.

Nézetem szerint e szónak nyomára félreismerhetlenül a görög nyelvből akadunk; *φέρτατος*-nak vocativusa *φέρτατε* az,

¹⁾ T. i. hogy fűrtat a latin foederatus-ból származik.

²⁾ Datinele, obiceiurile și tradițiunile poporului român. Columna lui Traian. 1870.

³⁾ *A biharmegyei rom. dialectus sajátosságairól, Convorbiri Literare*, 1887. Nr. 12. pag. 1014 stb.

mely a görög nyelvben is azt jelenti «*derék ember, vitéz, jó ember.*» ¹⁾ A román nyelvben nagyobbára vocativusban fordul elő s minden egyes jelentésében azonos amazzal.

Ebből kifolyólag írása is csak így helyes: *fértate!*

Cihac Dictionair-jének «*éléments magyars*» szakaszában többek közt «*benga*» ²⁾ szón akadt meg a szemem. Azt írja ugyanis, hogy *benga* a magyar nyelvből ered t. i. *béna* szóból; az idézett példából, «*lua-te-ar benga (que le diable t'emporte)*» merítve jelentését, azt jelenti: ördög.

Minthogy a román szótárak e szóra és jelentésére nem adnak kellő felvilágosítást, a kíváncsiság rávitt, hogy kérdezzem meg a nép emberétől, ismeri-e a szót *benga* s mit jelent? Óh igen, volt a felelet, de nem román, hanem cigány szó. Hát minő értelemben használják e szót? kérdezém tovább emberemet. Mondj nekem egy példát! Erre azt mondá «*Já la bénga, moré!*» ³⁾ ezt szokta mondani a cigány, ha a purdét tovább akarja állítani.

Ezek után vizsgálni kezdtem a tényállást, gondolkodóba essem, vajjon mi vezethet Cihacot és utánna a többi nyelvtudósokat arra, hogy pokol, ördög és *béna* közt összefüggést, áthidalást találtak. Per associationem idearum legközelebb Fausztocska operette-re gondoltam, melyben az új kor képzelete Mephistót sánta, *béna* rémnek alkotta. A görög mythológiának Hephaistosára, vagy a megfelelő Vulcanus-ra azért nem mertem gondolni, mivel *béna* szó pokol, ördög fogalmakkal a magyar nép, de még a román nép felfogása szerint sem hozható rokonságba, avagy talán előfordul valahol íróinknál *béna* pokol, ördög jelentésben? Cihac magyarázata ellen még a hangváltozás törvénye is vétót mondott, a mennyiben *e* a román nyelvben *ea*-vá, *é* pedig *u*-vá változik pl. *sereg* = *şireag*, *Teke* = *Teaca*, *bőség* = *bişug* = *beşug*, *mesterség* = *meş-teşug* etc.

A felvetett kérdésnek negatív úton való eldöntése volna a legegyszerűbb út, kideríteni a magyarázat tarthatlanságát és egy Oedipust várni, a ki a talányt megfejti! Bár igen sok esetben tehetném ezt az Etymologicum Magnum egyes czikkeivel, nem

¹⁾ I. Passow, *Wörterbuch der griech.* Spr. 4 kt. *εἰργατος* szó alatt.

²⁾ *Dictionair.* II. kötet. 481. lapon.

³⁾ Menj a pokolba, az ördögbe, gyerkőcz!

teszem azon elvnel fogva, mert nincs könnyebb, mint épen az összehasonlító nyelvészet terén negatív kritikával lerontani mások deductióit s ez minden laicustól kitelik, ha alkalma nyílik hozzászólni a tárgyhoz. Mondjunk hát jobbat!

Benga szó származásának megfejtésére jó emberemnek egész mondását karolom fel: Ja lá bégá moré! Az utolsó szóról Cihac azt mondja, hogy az újgörög *μωρέ*-vel azonos, tehát annyi mint «gyerek, gyerkőcz, ficzkó». *Ja* szóban az *i* ugyanaz, mely a görög *ἐῖμι*-ben, melynek imperativusa *ἔ-μι*.¹⁾ *Benga* pedig egyenesen a görög *φέρρος*, plur. *φέρροι* (*φέρρα*) alakra vezethető vissza, melynek jelentése ugyan *fény*, de azt is jelenti *tűz*, *láng*; így tehát *φέρροι* (*φέρρα*)²⁾ vagy az újgörög *φερράτον* jelentése *tűz*. Tűz jellemzi pogány és keresztény felfogás szerint az alvilágot, a poklot, ez a hit a román néphittel is teljesen megegyező és kifejezést is nyer a népköltészetben:

Colo 'n jos cătră apus,	Amott alant nyugat felé,
Soare nu' i pe cer în sus;	Feun az égen nincsen nap;
Ci e nuor și, ntuneceime,	Hanem felhő és sötétség,
Si'o grozavă adânceime,	Meg egy borzasztó nagy mélység,
Unde muntii vomă foc,	Hol a hegyek tüzet hánynak,
Unde-i marea-i tot potop etc.	Hol a tenger árja dül.

Egy más helyen pedig így szól a néphit:

Cătră mijloc cine sunt?	A középben kik honolnak?
Se ferească Domnul sfânt!	Mentsen a nagy és szent Isten!
Sunt cei rei în fer legați,	Gonosz lelkek vasba verve,
Pân' în brâu în foc băgati	Ép' derékig tűzbe mártva,
Fripti de sete, morți de foame.	Szomjtól aszva, éltől sújtva.

¹⁾ Hogy a görög nyelv és a cigány nyelv közt mily szoros összefüggés van, hogy számtalan szóalaknak azonossága mennyire enged következtetnünk arra, hogy e két nyelvnek hajdan egy bölcsője volt a hindostáni nyelvben, kimutattam a «Transilvania» című folyóiratban (Fóia Asociatiunei transilvane pentru literatura si cultura poporului roman pag. 62—64.), egy rövid összehasonlítást téve a spanyol-cigány oláh-cigány és magyar-cigány Miatyánk szövegei közt. Epen nem mondható véletlennek következő alakok azonossága: amaro: mienk, gör: *ἡμέτερος*, a dor nyelvjárásban *ἡμέτερος* és *ἡμός* is (*ἡμός* + *ρος*); amé = *ἡμέ* a dor dialectusban *ἡμαῖς* (*ἄμμες*) helyett; amén = *ἡμέ*, de így is *ἡμέ*; ámen = *ἡμμεν* stb. V. ö. Krüger nyelvtanát is a dialectusok tárgyalásánál.

²⁾ Passow, *Wört. der Griech. Sprache* pag. 2222.

A pokoli, alvilági tűz tehát a román néphitben is szerepel, s hihető, hogy «ja la bengá» épen e rémséges helyet célozza. Nem egyszer halljuk magyar nyelvben is e kifejezést «bengáli tűz»; ez is a görög nyelvre vezethető vissza, mire talán a magyar nyelvben használt «görög tűz» kifejezés is rávezet, t. i. oly tűz, mely «*ragyogó fénje, tündöklése*» által (φέρρη) válik különlegessé.

De vajjon válhatik a görög φ-ból a latin vagy román nyelvben b? Ha igen, akkor a constalált eredmény is helyes.

E metamorfozis lehetőségét bizonyítandó Curtiusnak Grundzüge der griech. Etymologie¹⁾ (V-dik kiadás) című művére utalok. Itt a φ-nek képviseléről a latin nyelvben a következőket olvassuk: «Wir können an den zahlreichen griechischen Lehnwörtern der lateinischen Sprache am deutlichsten sehen, wie viel weiter die für die Lautverhältnisse solcher Wörter geltenden Gesetze sind». Alább pedig «daher z. B. das Schwanken im Wiedergeben des griechischen φ bei den Römern, das bald als p purpura, bald als b Bruges, bald als f forbea erscheint». Végre pedig a szabályos hangváltozási törvényeket feltüntető táblázat is kétségen kívül helyezi, hogy a görög φ a góth, latin, szláv, lithván, román nyelvekben b által van képviselve.

Elég lett volna talán az Etymologicum Magnum bevezetésére²⁾ utalnom, hol példával van illusztrálva, miként alakul φέρωντ-ból beronti. Így lett ἄμφω-ból a latin nyelvben ambo, a románban ambi; így lett ἐρεβω-ból Ἐρεβος: Erebus; mire nézve Curtius, habár háromszor is felkarolja e szót és ingadozik, mégis azt mondja a 480-dik lapon: «wenn ich dennoch diese Gleichung nicht mit Entschiedenheit aufstelle, so hat das folgenden Grund. Es zeigt sich nicht bloss in den von ἔρεβος nicht wohl abzulösenden Wörtern ὀρφνός, ὄρφνη, ὀρφναῖος, ὄρφνινος vor ν, sondern auch in dem in den Dunkel des Hades so vertrauten Ὀρφεὺς vor einem Vocal statt des β ein φ, dass nach jener Annahme unerklärt bleibt. So bleibt der Zusammenhang mit ἐρέφειν wölben, bedecken immer eine Möglichkeit, da die Finsterniss auch sonst als bedeckendes aufgefasst wird.»³⁾

¹⁾ pag. 438.

²⁾ Bevezetés XXIX lapon..

³⁾ Összevethető e tekintetben még Pott, II.² 392. lapon és Walther: Zeitschrift. XII. 387. l.

A Cihac-féle szótárnak etymologiai adataihoz még férne egy néhány kritikai megjegyzés, épúgy a Laurian és Massim által kiadott akadémiai szótárhoz, de minthogy közelebbről szándékom a magyar nyelvből a románba átszármazott szóknak egy teljes jegyzékét összeállítani, futólag csak egy-két olyan szóra fogok rámutatni, melyek román nyelvészeink adatai szerint tévesen a magyar nyelvből származottaknak vannak elfogadva, és pedig:

benga ebből béna, jelentése: pokol, ördög,
boeșănesc (mondd: boksáneszk) ebből boes, jel: prêmes,
căciior — tarka, ostoba, ebből kaczer,
căfănesc — elpáhol, ebből kifej,
călifar — vad lúd, ebből fehér kanály,
cărlan — bárány, ebből kerlány,
cătărigi — kocsonya, ebből kocsonya,
cioreci (mond csorecs) — nadrág, ebből szövet, szövedék.
fedeleș — döbörke, ebből veder,
feresc — őrizni, ebből őriz, megőriz,
flecnesc — ebből megfagyni,
glonț — golyó, ebből golyó,
haită — nőstény kutya, ebből hajtó, hajtás,
lainic — rest, kóborló, ebből lajhár,
masere — borsó, ebből mezei borsó,
minteni — legott, ebből menten,
moacra — cseresznye, ebből muhar,
rast — gerenda, ebből rászt,
salce — fűzfa, ebből szárcsafű;

suț és *terciu* is érdekes szók, mind a kettő hypothetice a magyar nyelvből származott át, etymonja jelenben ugyan nincs, de Cihac szerint kellett lennie valaha.

tălhar — tolvaj, ebből tolvaj,
țigae — gyapju, ebből cikjuh,
vară — rokon, ebből vér,
viclean — ravasz, furfangos, ebből hitetlen.

Hogy mi alapon lehet a felsorolt szókat és fogalmakat a magyar nyelveliekkel azonosoknak kijelenteni és a magyar nyelvből származottaknak mondani, annak megítélését a t. olvasóra bízom. Annyi azonban tény, hogy ha Cihac a magyar nyelv hangjai iránt több érzékkel bír és a tárgyalt szók jelentéseivel tisztában

van, aligha más szakaszba tévednek következők, melyek szerinte majd török, majd görög eredetűek:

cantár — kantár (mérleg),	ibrik — ibrik
cărbaciu — korbács	palancă — palánk
căzán — kazán	șaică — sajka
chepeneag — köpenyeg	șărâmpău — sorompó
ciuda, ciudat — csoda	tipsie — tepsi
ciufulesc — csufol	muștar — mustár
chiup — csupor	viteaz — vitéz
hămbăr — hámbar	vișlă — vizsla
haraciu — harács(ol)	țâlmăciu — tolmács.
házna — haszon	

Átterve az *Etymologicum Magnum* szótári részére, azt hiszem, a tárgyalásnak legtisztább képét úgy nyújtom, ha egy szót kiragadok és azon a tárgyalás menetét feltüntettem. Minden egyes szó egy-egy monografia, melyben felsorolva találjuk a szó etymologiai eredetét, használatának történetét a kellő utalásokkal; szerző beleszővi a kifejezések használatát a román nép szokásaiban, vallásában, babonáiban, minél fogva e szótár a román népnek nemzeti encyclopædiájává fog válni.

Lássuk tehát pl. *aduc* igét (pag. 367—382). *Aduc* szót Hasdeu két fejezetben tárgyalja 16 félhasábos lapon. *a)* apporter, amener, faire, venir, faire parvenir, produire, causer (jelentésekben); *b)* fléchir, faire pencher, brandir jelentésekben.

Az első szakasz *aduc* derivációját a latin adduco igéből tünteti fel, mint a tertvényelvekben is előfordul adducir (spanyol), addurre (olasz), aduire (ó-francia) stb. A szó származásának kiderítése után a fogalommeghatározás következik, melynek megerősítésére számos példát sorol fel (*aduc un om, aduc o trăsură, aduc fin, aduc mărturiă, aduc roadă, aduc pace, aduc somu, aduc veste, aduc lipsă, aduc superare, aduc nenorocire* etc.)

Ezután *aduc* igének nyelvanyagát öt szakaszra osztva tárgyalja, és pedig közönséges használatban:

I. *a)* élő lényekről (*despre vietăți*);

b) tárgyakról és más jelenségekről (*despre lucruri și fenomene*);

c) valamely helyzetről általában (*despre o situațiune în genere*).

II. összetételben : aduc a-minte, a-mente ;

III. aduc, a) közmondásokban, b) idiotismusokban ;

IV. aduc imperativus alakjai:

a) adă, adâ, b) ado ! c) adu ! d) ad ! e) a ! f) adu-ad, g) ado-adă ;

V. Aduc igének történeti alakjai :

a) a történeti multnak 1. személye egyes számban (eu adūs = lat. adduxi) ;

b) a tört. multnak 1. szem. többes számban (noi adūsem : lat. adduximus) ;

c) a tört. multnak 2. szem. többes számban (voi adūset : vos adduxistis).

A szó egyes jelentéseinek tárgyalásánál szigorú rendet észlelünk, adatai író és évszámhoz vannak kötve ; mindazonáltal a legnagyobb óvatossággal állítja össze adatait. Az, *hogy melyik írónál fordul elő a kérdéses szó legelőször*, nála mellékes s ez a körülmény megmenti Hasdeut azon hibától, melybe Weigand,*) német nyelvtörténeti szótáríró esett, ki ugyanis lexicográfiai adatokat dolgozván fel, az előzők tévedéseit minden szigorú kritika nélkül átvette, a nélkül, hogy e tévedéseket az írókból meritett adatokkal helyreigazítani igyekezett volna. Igen természetes, hogy nem egyszer kellett a kérdéses szónak első megjelenése felett hamis következtetésekbe bocsátkoznia. Hasdeu egyenesen a nyelvanyagba nyúl s az illető századnak íróit és műveit mondhatni autopsia útján méltatja figyelemre, s *e tekintetben valamint a tárgy terjedelménél fogva az Etymologicum Magnum határozottan felülmúlja Grimm szótárának első kötetét*. A beosztás világos és könnyen áttekinthető. A feldolgozott nyelvanyag első sorban a népköltészet és egyházirodalmi termékekből van meritve ; de hogy az utóbbiak mennyire támogatják szerző állítását, nem tudjuk, nem is győződhetünk meg hozzáférhetetlen kútforrásainak tartalmáról ; meg kell elégednünk azzal, hogy Hasdeu

*) Hogy Weigand, említett nyelvtörténeti szótárában hány botlást követett el az illető szónak első megjelenésére nézve, alaposan kiderítette Gombert K. *«Bemerkungen und Ergänzungen zu Weigand's Wörterbuch»*. Gross-Glogau, 1876, 1877. (Programmértekezésekben.)

írja így; mert csak kéziratokból idéz. A kéziratokra alább majd visszatérünk.

Aduc a-minte összetétel (II.) tárgyalásánál a szórendre vonatkozólag figyelemre méltó megjegyzést tesz szerző t. i. «tagadó mondatban szép, ha a-minte megelőzi aduc szót» (pag. 372.). Helyén volt volna itt egy más szórendi megjegyzés is, t. i. hogy aduc a-minte szók nem következnek mindig közvetlenül egymás után, hanem a reá vonatkozó tárgyeset közbe is szűrhető pl.

Aduce-ș vor de Domnul a-minte

Și s'or întoarce la dins cu cinste . . .

(Corbea, Psaltire, 1700, ps. 21).

Aduc igének imperativus alakjaira vonatkozó észrevételeit egyáltalán nem tehetem magamévá. Mint láttuk a IV. pont alatt hét imperativus alakot különböztet meg, mint olyanokat, melyek írásban és élő nyelvben egyaránt előfordulnak adu alaknak változataiként. Először is adú alakban a hangsúlyozott szótag a második, és egy szabályunk azt mondja, hogy *hangsúlyozott szótag nem veszhet el.*¹⁾ A román nyelvben a synzesis és synaloiphe-ra végtelen példánk van; nyelv nem kedveli olyannyira a kibagyásokat, rövidítéseket, mint épen a román nyelv,²⁾ de azért a nyelvszellem a szigorú logicának rendithetetlen híve s a nyelvtörvények ellen nem vét. Nem véthet tehát ez esetben sem. A hét imperativus közül adă, ad, alakokat más töből és töben kell keresnünk. Először is a latin addo igére esik gyanúnk, melyből a népnyelv csak az imperativust alkotta és tartotta fenn. Jelentése és hangzása is megerősíti gyanúnkat. E szószármaztatáshoz azonban szó fér, mert az azonosság csak látszólagos.

Vegyük szemügyre a 376. lapon felsorolt példákat földrajzi elterjedés és használat szempontjából, s azt fogjuk találni, hogy ado kivételével valamennyinek melegágya Erdély, sőt mint Hasdeu is elismeri, adă szóban a végső *ă* hangsúlytalan (netonic), holott adú-ban a hangsúly *ú*-ra esik. Hasdeu példái ezek: adă o ladă plină, adă doă cofe cu apă (pag. 376): magyar nyelven: *adsza* (adj) egy tele *ládát, adj* két *kupa* vizet.

¹⁾ Diez, *Grammatik der roman. Sprachen*, pag. 121.

²⁾ Jellemző e tekintetben e mondat: mă'e s'ac un sac (me due să aduc un sac): megyek, hogy hozzak egy zsákot!

Add vagy adsza alakból képződött a román nyelvi *adă*; ezt a közmondás is bizonyítja «*addsa*»¹⁾ és *nesze*» (*add* és *ne*), mely ott is megvan: *adă și na* s félreismerhetlenül őrzi ezen alakot: *ne*, *nesze*. *Ădă*, *ad*, a stb felszólító alakokkal élnek az erdélyi románok majdnem minden vidéken, hol magyarsággal vegyesen laknak; csak e deriváció szerint nyerünk kulesot az apocopált alakok (*ad*, *a*) helyes kimagyarázására, nem pedig a habaró beszédből származó szóröntésből.²⁾

Ado imperativus alak magyarázatát nem találjuk, sőt Hasdeunak következő szavaiból azt olvassuk, hogy ezen alak keletkezése felett nem sokat elmélkedett, mert könnyen siklik át e tételen. Azt mondja ugyanis, hogy «*tot ad*, nu *adă* trebuî să se citească în poeziele poporane la Alexandri pretutindeni unde editorul pune ada-o ... de ex Balada Codreanul:

Măi bădiță, măi crișmar,
Ad o ploșcă de Cotnar. ...

Más szóval *ado* Hasdeu szerint nem helyes, hanem mindenütt *ad* o külön irandó és ezen *o* a felhozott példa szerint a nőnemű (*una*) névelő.

Igaz, hogy ezen egy esetben csak ez a magyarázat állja helyét, de vakmerőség ez egy esetet valamennyire (*pretutindeni*) kiterjeszteni, s nyilván azt árulja el, hogy Hasdeu ez alakkal nincs tisztában; annyiival is inkább, mivel pl. a következő példákban nem is következik nőnemű főnév, melyre az *o*, *una* nőnemű névelőt vonatkoztatni lehetne.

Pann, Proverbe II. 112.

Că ele nu te întrebă
D'ai negustorie slabă,
Ci *ado*! dă-î!

Arsenie dela Bisericani «*ado* aminte cuventele tale
șerbului tău».

Dosoșteiu 14, a:

Rădică-te, Doamne și Dumnădzău sfinte,
De-ț innalță mâna și't *ado* a minte, etc,

¹⁾ Addsa felszólító alakban -sza képző el is maradhat, mint más szókban pl. *no-sza* vagy *no* [Molnár szótárában], *nesze* vagy *ne* stb. v. ö. Nyó. 1885. XII. füz. 540—43. lap.

²⁾ Etymol. Magn. 378: fogarasmegyei habaró beszéd.

Ado imperativus alaknak legegyszerűbb magyarázata következő: *adă*-hoz a felkiáltás *o*-ja szabályszerűen hozzátapad az igéhez suffixumként és lesz *o adă* alakból, mint alább látni fogjuk, szabályszerű képzéssel *ada-o* = *ado*!

Ezen suffixum exclamativum *o* létezése női keresztnevéknél a köznyelvben általánosan ismert tény, és szélteben hallani Mario, Ano, Iliano, Juŝo stb. ezek helyett: *o Mariă*, *o Ană*, *o Iliană* stb. Hogy a román nyelv mily előszeretettel illeszti azon szókat, melyek természetes szórendben az ige előtt állanak, bizonyos emphaticus esetekben suffixumként az igéhez, mutatja a nyelvnek köznap használatát s mutatják az itt felsorolandó példák u. m.:

«Aduceŝi-*re* aminte că acel ce nu invinge
Vine în țara lui pribeag» (Conv. Lit. 1887. pag. 983);
«Sfinŝească-*să* numele teu». (Tatăl Nostru.)
«Ceru-*i* senin în sîmă mîhnirea
În pieptu-*mi* se ascunde. . . .»
«Spus-*am* lumii, i-*am* tot spus.» . . .

Egynél több szó is csatlakozik suffixumként u. m.:

«O mamă, fiul rătăcit
Venit-*și-a* în sine» (Andreiu Bârseanu.)

Ezen suffixum exclamativum *o* imperativusokhoz is tapad s főleg az imperativus élének enyhítésére szolgál, vagy jobban mondva a rideg imperativust szerény kéréssé változtatja. Csak ezen magyarázat derít fényt *haido* (jer, oh jer!), *vino* (oh jöjj!), *ado* (oh adj) stb. stb. imperativus alakokra, melyek az irodalomban is kivívták jogosultságukat; főleg a régi egyházirodalomban a bibliafordítók-nál találkozunk gyakran ily képzésű alakokkal u. m.

«Omiliar dela Govora, 1642, f. 90 b: și tu 'ŝi *ado* aminte aceasta, caré te sulimănești și te ungi cu deresuri mirositoare în multe chipure spre înșelăciune sufletelor celor neîntărite». Ilyen értelemben olvassuk Dosofteiu zsoltáraiban is.

Hogy ezen *ado*-ban, valamint minden felsorolt alakban az *o* csakugyan suffixum exclamativum, világosan bizonyítja Eminescu M. egyik költeményének következő helye is, hol az *o* ismétlődik:

(Conv. Lit. 887. p. 977.)

O! *vino* ear în al meu braț,
Să te privesc cu mult nesăț,

Să razim dulce capul meu,
De sinul teu, de sinul teu !

A 354. lapon *adins* adverbiumról szólva (adv. entre soi. Archaism.) a latin nyelvből származtatja azt.

Bármennyire igyekszik is Hasdeu chronologicus rendben felhozott példákkal illusztrálni e szó jelentését, zárókövetkeztetése nem képes bennünket arról meggyőzni, hogy *adins* a latin nyelvből származik; mert, hogy idézeteiben *ipsis*, *in ipsis*, *ipsos*, *inter ipsos* értelemben fordul elő, ezekből még koránt sem következik, hogy *ad ipsum* jelentésben is előfordul, annál kevesbbé nem, mivel egyetlen példát sem idézhet; másrészt pedig *in*, *inter* (helyben maradás) és *ad* (cél, mozgás) *præpositiók* közt lényeges különbség van. Hogyan is lehetne ezen értelmezés szerint levezetni e *hármás* *præpositióval* való összetételt, mely pl. Joan din Vinți (1689, f. 66. 6.) olvasható «și tu adu a-minte de îndurările și milele tale cele multe, adu-’tu a minte *cu de-adînsa*».

A 338. lapon *adia* képzőről így ír: *adia*, suffixe de certains noms propres topiques. Mulți cred că Mehadia n’ar fi decât o corupțiune din Ad Mediam, după cum se chiamă aceeași localitate în epoca Romanilor. Nici prin legi fonetice normale, nici prin vre-un fel de analogiă sau de etymologiă poporană «Ad Mediam» nu putea deveni «Mehadia». Asemănare între ambele numi ... este o întemplantă, nimic mai mult. *Finalul adia e sufix și încă un sufix foarte interesant*».

Istoria critica a românilor című művében e talányszerű képző már csak *dia* s így ír róla: apoi Amarădia și toate riurile sau localitățile cu aceeași interesantă finală *dia*: Ciocădia, Cîsnădia, Cernădia, Cînădia, Arpădia etc., o formațiune nominală *absolutamente necunoscută în Dacia orientală, și chiar în Transilvania mai sus de Sibiu*. (pag. 277. §. 63.) Ezen nézetétől már némileg eltérő a fentidézett; látni fogjuk a tárgyalás folyamában, hogy éppen Nagy-Szeben (Sibiu) környékén is fordulnak elő ily képzővel ellátott helységnevek. Cîsnădia (Disznód) alig egy órány távolságban, Cînădia (Csanád) pedig négy órányra fekszik Nagy-Szebentől.

E helynévképző prototypjának előállítására Hasdeu helységneveket sorol fel u. m. Ciocădia, Arpădia, Apădia, Varădia, Mănăria, Cînădia, Cernădia, Cîsnădia, Crevedia. Mi az első következtetés e példákból? kérdi Hasdeu. Létezése egy régi román

helynévképzőnek: ádia, mely *állandóan az Olt vidékén*, gyéren Erdélyben, egészen kivételesen Románia nyugati részeiben fordul elő, teljesen ismeretlen Moldvában (pag. 339).

Hasdeu azonban, bár következtetését megtette, érzi, hogy hiányos, és tapogatódzva a szerb nyelvhez folyamodik, hol ádia végű szók találhatók u. m. Grădia (a görögök sokasága), Srbadiia (szerb nemzet), momădiia (fiatalság) stb. E példák — mint látni lehet — előbbi következtetéseit teljesen halomra döntik s egy alternatíva felállítására készítetik t. i. vagy a románok kölcsönözték a szerbektől, vagy ezek a románoktól.

Ha a felsorolt helységneveknek megfelelő magyar elnevezéseit vizsgáljuk, azt találjuk, hogy majdnem minden egyes román helynév a magyar elnevezésnek átvétele u. m. Varădia: Várad, Cîndădia: Csanád, Cîsnădia: Disznód stb. és hogy a hangsúly nem az Etym. Magnumban jelzett ádia, hanem adia. Mindmegannyi román helynévben benne van a magyar helynévképző *-d*,¹⁾ melynek szerepe helységneveinkben eléggé ismeretes u. m. Buzd, Parajd, Csanád, Disznód, Gerend, V. Hunyad, Tusnád, Tasnád, Naszód, Homoród, Enyed, N.-Várad, Bánd stb. stb. Ezen helynévképző *-d*-nek lételet és jogosultságát a magyar nyelvben rendszeresen és világosan fejtegette a NyÖr XVI. köt. 3. füzetében. 112—114 lapokon Frecskai János,²⁾ hol több mint 500 példával szolgál.

Ezek szerint Hasdeunak vallomása szerint hypothesisre épített homokvára önként romba dől; mert az erdélyi és magyarországi helységnevekben itt-ott található ádia nem egyéb, mint a magyar topografiai elnevezésnek *szabályszerű* továbbképzése *-ia* helységnév-képzővel,³⁾ mely *-d* nélkül is, számos román hely-

¹⁾ NyÖr. II. kötete foglalkozik e kérdéssel.

²⁾ Frecskai szerint az összes, *-d* képzővel ellátott, helynevek 9 osztályba sorozhatók és pedig a szerint, a mint személy-, tárgy-, vagy más nevekből származnak, u. m. 1. keresztnevekből, 2. állatnevekből (Disznód), 3. nevezetiségi nevek, 4. növénynevek (Parajd), 5. személynevek, 6. egyéb tárgynevek, 7. melléknevek, 8. igenevek, végre 9. számos név, melynek töje homályos.

³⁾ néha *d + ea*, sőt *t + ia* is; *-ia* képző pedig azonos a görög és latin *-ia*, *-ia* képzővel, mely ország, város és helynevek képzésére szolgált egyaránt, u. m. *Macedonia*, *Sicilia*, *Venetia*, *Ungaria*, *Valachia* etc.

ségnévben fordul elő u. m. Apatia (Apáca), Ilia (Illye), Ciucia (Csucsza) Bucia; t után: Orest-ia (Szászváros), Roşia, Simeria (Piski), Cernea, (Cserna), Valea (Válya); ide tartozik Oradia vagy Oradea Mare (Nagy-Várad), Crivadia és Livadia.

Csak ezen normativa szerint lehet kimagyarázni Mehádia képzését is, mert az a magyarázat, mely Ad Mediam-ból deriválja, csakugyan pusztán véletlen, mint Hasdeu is helyesen jegyzi meg. — *adia* hangsúlyára nézve Hasdeu nincs helyesen informálva s innen van tévedése.

Alău (fasc. 3. pag. 694.) szó alatt ezt olvassuk: «alău sau alău: arrhes. Se aude peste Carpaţi. Alău = arvună. E peste putinţa a' l trage din maghiarul «foglaló» (így Cihacnál), dar totuşi maghiar el este, însă vine din «elő», avance, commencement.» Más szóval azt mondja Hasdeu, lehetetlen, hogy Cihac szótára szerint a magyar «foglaló»-ból származzék; megengedi, hogy a magyarból ered, csak hogy «elő» szóból. Erre vonatkozó fejtegetést sehol sem olvastam s így csak ezen két íróra szorítkozom. Hangzás után ítélve származhatik foglaló-ból és «előleg»-ből, de «elő»-ből nem; jelentés szerint azonban csak az egyik lehet helyes és az *foglaló*. Tisztázzuk e két fogalmat definitió útján, *Foglaló*¹⁾ az a pénz, melyet árubeszerzéseknél, valamely áru kialakítása után, az eladónak adunk, mi által azon árut magunké gyanánt elfoglaljuk . . . pl. ez a portéka már az enyém, mert már foglalót (arvună) is adtam reá. Foglaló tehát a román nyelvben = arvună.

*Előleg*²⁾ az, midőn a vevő az eladónak még az áru átadása előtt pénzt ad. *Előleg* a román nyelvben = anticipaciune, Foglaló és előleg tehát heterogén fogalmak és föl nem cserélhetők sem a magyar, sem a román nyelvben. Végre pedig, a szók jelentéseinek megállapítása után, az analogia is támogat állításunkban, mennyiben a magyar *ó* a román nyelvben *ău*-vá változik pl. akó = acău, hintó = hintău, fogadó = fagădău, lakó = lăcău, hajtó = hăitău stb. Hogy *alău* a magyar foglalónak felel meg, bizonyítja a Hasdeu-idézte versszakasz is (Doină de pe Mureş) egy marosvidéki népdalból:

¹⁾ Czuczor-Fogarasi: *N. Szótár: foglaló* szó alatt.

²⁾ L. Czuczor-Fogarasi: *N. Sz. előleg* szó alatt.

Du 'ți bade dorul cu tine
Nu'l lasă de alău cu mine!
(Vidd magaddal, bátya, epedésed, ne hadd nálam foglalóul!)

Agrîș. Acrîș szóról így ír: forma organică a cuvîntului este acriș, din acru (= lat. acrum) și suficsul deminutival -iș. Hasdeu ez alkalommal czéljának megfelelőleg csak amugy gyártotta a latin eredetit. Acrum szót a latin nyelv nem ismer, hanem igenis, acer, is e melléknevet. Alább is lesz még alkalmunk immaginált szóra rámutathatni. Vajjon nem áll-e közelebb a magyar «egres», vagy a szláv ¹⁾ *agres*?

Még csak egy esetre fordítom a t. olvasó becses figyelmét s azt hiszem, hogy némi képet nyújtottam az összehasonlító nyelvészetnek jelen állásáról, mely határozottan arra vall, hogy e tudományos buvárlatok csak folyamatban vannak és nem komoly megállapodásban.

Alt interjectio magyarázása alkalmával kitérőleg azt jegyzi meg Hasdeu ²⁾, hogy maică e szóból származott mat + cã és az i matcã szóban nyújtópótlás, mint az analog példák mutatják: șaispreçi ebből șasșpredeci, șaideci ebből șasșideci, hoit a magyar «halott»-ból stb. Az állítólagos analog példák egyike sem tesz tanúságot arról, hogy t kiestével -i nyújtópótlást szenved valamely szó. Továbbá az sem hihető, hogy a román nyelv mat-ca szóból, nem tudom mi oknál fogva, maica-t képezett volna, mikor ez a szó matcã is létezik a nyelvben. Az sem képzelhető, hogy taica tatucã-ból alakult, épen az utóbb felhozott oknál fogva, t. i. mivel tatucã is megvan a közbeszédben taicã mellett.

Ezen -ca képzővel és természetével a román tudósok egyáltalán nincsenek tisztában, némelyek kicsinyítő képzőnek és femininum képzőnek is tartják, mások s ezek közt Miklosich is ³⁾ összetett képzőnek tekintik. Miklosich szerint ezen -cã nem egyéb, mint a *femininumot képző a* és előző t (c protheticum) összetétele, mely

¹⁾ V. ö. Mikl. *Fremdwörterbuch* I. El. 1. 3. és Diez D. 1.³ 11, ki a latin acer-ből származtatja.

²⁾ Et. Magn. Rom. 594, pag.

³⁾ Miklosich, *Die slav. Elemente im rumunischen* pag. 24. Miklosich szerint ezen -ca képző szláv eredetű.

c ez esetben el is maradhat, de a kicsinyítő képzőből soha; így mondható pl. roman-ă, țeran-a, țigană- lupoe c protheticummal is: roman-c-ă, țeran-c-ă, țigan-ca stb. Van a román nyelvnek ezen kívül még egy -ca kicsinyítő képzője is, mely kivétel nélkül hím és nőnemű szókhöz járul ¹⁾ u. m. tai-ca (atyus), pui-că (csibe) dai-că stb. s mely a magyar nyelvben is szélkében szerepel kicsinyítő értelemmel: leány-ka, fiúcs-ka, lep-ke, bogár-ka, ember-ke stb.

E szóra *anya* a román nyelvben következő kifejezések vannak: *mama* (népies: *muma*) *mamuca*, *mamulița*, *mamușoara*, *mamuța*; utóbbiak mind kicsinyítő képzővel vannak alkotva, mint a magyarban: anyácska, anyóka, mama, mamuska. Tudvalevő, hogy a kicsinyítő szók kényeztető megszólításul is szolgálnak.

Az a kérdés merül fel, *maică* azonos jelentésű-e «*édes anya*» szó jelzésére használt és fentidézett szókkal s van-e más jelentése is? Van-e tipikus használata a román nyelvben.

Cihac szerint ²⁾ jelentése: *mère* avagy *soeur religieuse*, néha *Notre-Dame* is. Máriáról állandóan csak «*maica pręcista*» ³⁾ mondja a nép. Az akadémiai szótárban nem akadtam e szóra, ha csak nem késik valahol a kiadatlan Glossariumban. Cihac szerint a szláv *mati*-ből származik (= lat. *fons*, *focus*), ennek diminutivuma pedig *matica* volna.

A Hasdeu-féle deriváció el nem fogadható, mert a használatban levő *matca* szó kizár minden okoskodást, a Cihac-féle pedig azért nem állja meg helyét, mivel a jelentések azonossága nem állapítható meg.

Azt hiszem, hogy semmi kétség sem forog fenn a felett, hogy *maica* szót (*soeur rel.*, *Notre Dame*, *mère*: apáczákról) ugyanazon nyelv adta a románnak, mely következő vallásbeli cselekményekre vonatkozó kifejezésekkel gazdagította, u. m.:

aghios (ἅγιος), aiasma (ἁγίασμα), amín (ἀμήν), apostol (ἀποστολος), archangel (ἀρχάγγελος), botez (βαπτισμ), caluger

¹⁾ A román nyelvnek leggyakoribb kicsinyítő képzői következők: -ică, -uca, -el, -or, -ită, -ută, -cis stb. *Mărică*, *tătucă*, *bădică*, *bădița*, *orașel* *macrișor*, *drăgălaș*.

²⁾ I. c. II. 182. és 288. lapokon.

³⁾ *mère de Dieu*!

(καλόγερος), archimandrit (ἀρχιμανδριτής), iereu (ιερέυς), Isús (Ἰησοῦς), lithurgia (λειτουργία), panaghie (παναγία) s még számos más.¹⁾ Így lett μαῖα-ból is maică. Az új görög nyelvben még maig is megvan e szó ἰάια néne, dajka, nagyanya értelemben. Hogy μαῖα és μητήρ egy töre vezethetők vissza, kétséget nem szenved.²⁾ A román nem érezte, hogy μαῖα, ἰάια a görög nyelvben már diminutivum, c protheticummal bővítette, mint tette azt romana, tigană, ungără és más nőnemű szókkal, lett tehát romanca, tiganca . . ., mai-că.

No de hogyan van, hogy a szláv nyelvekben is megvan ez a szó? Erre nézve bő felvilágosítást adnak Chitz György és Cihacnak idevágó értekezései, melyekben szépen fejtegetik számos görög szónak elterjedését a szláv nyelvekben. *Panaghia* pl. meg van az ó-szlávban is: panagija, meg van az oroszban és szerb nyelvben, botez kifejezés a szláv nyelvekben is elterjedt; épígy terjedt el és pedig egy időben azokkal maica szó is ezen állandó kifejezésben: maica précista; idővel pedig ezen, Máriáról κατ' ἐξοχήν használt kifejezés általánosan is szolgált *anya*, *néne* fogalmak jelölésére.

Helyesen jegyzi meg Joanid György, a görög nyelvnek veterán tanára Bucurestben, hogy *a román tudósok nagy része purista buzgóságukban még azon szóktól is irtóznak, melyek szlávoznak látszanak, s teszik ezt azon okból, mivel nem ismerve más nyelveket, félreismerik egyes szók közös eredetét; nevezetesen a régi görög nyelvből e szók aztán átmentek úgy a román nyelvbe, mint egy-egy szláv dialectusba is.* S ha hozzáteszszük még, hogy a románok majdnem négy évszázádon át szakadatlan összeköttetésben voltak a bizánti görög birodalommal, nemcsak kereskedelmi tekintetben, hanem főleg vallás tekintetében; ha tudjuk, hogy a görög befolyás a számtalan hátrány mellett közművelődés tekintetében a román népre nézve nagyon áldásos volt, a mennyiben a görög nyelvnek és

¹⁾ A görög nyelvnek befolyását a román nyelvre jellemzően tünteti fel e néhány sor: *Dimineata s'a inceput lithurgie servită de archiepiscop si metropolit; evangelia s'a cetit in limba greca, ear in decursul lithurgiei s'a chirotonit un ipodiaton, un diacon si un protodiacon.*

²⁾ Curtius, *Grundzüge*⁵. p. 333. Auf jeden Fall entstammt auch μαῖα derselben Wurzel, wie μητήρ, és szerinte diminutivum «Mütterchen» jelentéssel.

irodalomnak komoly tanulmányozására szólította; ha tudjuk végre, hogy jelesen Lupu Vazul idejében a görög nyelv hatása roppant nagy volt a román nyelvre: épen semmi sem teszi kétséssé *maica* szónak a görög *μαῖα*-ból való származását.

Ezen az alapon okoskodásunk tovább is folyhat. E töre *ma* és e szóra *μαῖα* vezethető vissza *aia* is, mely az Etym. Magnum szerint (⁵aia, p. 572.) indeclinabile, és azt jelenti: matrone, dame mősa, daica.¹⁾ A görög nyelvben nagyobbára megszólításként fordul elő, a román nyelvben indeclinabile. Ezekből az foly, hogy a szó tényleges jelentésének azonossága feljogosít bennünket más nyelvek szavainak, ha a hangok szigorú vizsgálat után egyeznek, rokonságjelzésére.

A Hasdeu-féle derivatio (aia este latinul vulgar avia, baba'; aiū latin nyelvben avius, moş') azért nem állja helyét, mivel 1. avius immaginált szó, melyet sem lingua urbana, sem rustica nem ismer; hanem igenis avus-t (moş), melynek aia-hoz semmi köze; 2. mivel avia a latin nyelvben soha sem fordul elő ily értelemben *dame*, *daica*.

III. RÉSZ.

Hasdeu az Etymologicum Magnumban, mint láttuk, a román nyelvnek összes irodalmi — írott és nyomtatott — nyelvkincsét szándékozik felölelni. E szótár ez által nemcsak az egyes szók kellő megértését célozza, hanem a gyöngyök idézeteivel újból emlékezetbe idézi az irodalomnak már feledésbe ment napszámosait, megbarátkoztatja a nemzetet az ismeretlenekkel és szeretetet gerjeszt irataik iránt; de hogy vajjon a kéziratok anyagának feldolgozása által emelkedik-e a mű értéke, nyílt kérdés marad.

Nézetem szerint a Manuscriptumok e műnek Achilles-sarkát képezik. Azt hiszem, hogy *ma* kéziratok alapján oly monumentalis művet írni, minő az Etymologicum Magnum nem korszerű; írni oly kéziratok alapján, melyek a tudós világra nézve nem hozzáférhetők, melyekáltalán nem voltak a kritika élének alávetve, azonos azon eljárással, midőn századokra ható építkezésnek alapját ingatag talajba

¹⁾ 1. fent *daica* új görög szó jelentését.

helyezzük avagy anyagát csakhamar bomlásnak induló homokkövekből állítjuk össze. Ez pedig annál is inkább meggondolandó, minthogy manap már a könyvnyomtatás is gőzerővel halad és az irodalom pártoló intézetek lépten nyomon áldoznak értékes történelmi és nyelvészeti termékek kiadására.

A kézirat az irodalomban a föld mélyében rejtett arany, mely a tűzpróbát csak akkor állja ki, ha az ítélő bíróság előtt képes törvényes születését igazolni s ha tartalmilag a történelem-szentesítette tényeknek hű tükre, a nyelvnek pedig lelkiismeretes, öntudatos kezelője. Életre nem ébredt csecsemőnek a törvény sem biztosít polgári jogokat. *Kéziratok feldolgozást nyelvtörténeti szótárban* egy nemzetnél sem nyertek, Románia e tekintetben is eredeti, és ha Románia ezekre szorult, elvitázhatatlan bizonyítékát adja annak, hogy egy nyelvtörténeti szótár megírásának talaja még nem készült el teljesen.

Feltűnő, hogy még a Codex Voronetian-t is, mely a buk. Akadémia költségén Sbierra magyarázataival bővítve nyomtatásban is megjelent, az Akadémiában elhelyezett kézirat szerint idézi Hasdeu, pedig legkevésbé folya be hátrányosan, ha a közkézen forgó nyomtatott Codex szerint olvashatnók a további füzetekben az abból merített idézeteket.

Merem hinni, hogy az éles kritikai megfigyelésről ismeretes Hasdeunak figyelmét nem kerülik el ezen, művében sűrűen feldolgozott kéziratok; de ez csak jámbor hit, mely a tudomány terén nem tényező. Következőkben röviden összejegyeztem egy néhány kéziratot, melynek nyelvényaga feldolgozást nyer, íme!

Mss. Sturdzan in Acad. Rom. (Arsenie dela Bisericani, 1650.)

Mss. Acad. Rom. (Corbea, Psaltire, 1700);

Mss. in archiva Statului (Constantin Brâncoran, 1694)!

Cod. Mss. miscell. al biser. sf. Nicolae din Braşor (Curintul sf. Joan Crisostom);

Mss. Acad. Rom. (Psaltirea Scheiana din secol XVI.);

Mss. Harl. 6311. B. British Mus. (Evangeliarul dela 1574);

Mss. in Arch. Statului (Condica Brâncoreneasca, 1696);

Mss. Acad. Rom. (Codicele Veroneţian, 1550);

Mss. al Societăţii Archeologice din Mosera;

Mss. Harl. Brit. mus. (Radu din Mănăstirea, 1574);

Mss. Archiva statului (Inventarul de arerea mănăstirii Arnota din an. 1741;

- Mss. Sturdzan in Acad. Rom. (Glosar slavo-roman circa 1620);*
Mss. in bibl. Societății archeol. din Mosera (Materialul glossografic,
circa 1670);
Dicționarul romano-lat. Mss. 1670. (hol ran!);
Dicționarul macedo-roman, in Acad. Rom.
Dicționarul Ieromonachului Macaria din 1778 (Mss. bibl. centrală
din Buc.);
Mss. in Arch. Stat. (Tractat de medic-populară din sec. 18.);
Mss. in Brașov (Legenda sfei Maria Egipteană 18 sec., Legenda
sf. Vineri, 16 sec., Legenda l. Petru și Paul etc.);
Dicționarul Mss. banățean circa 1670;
Cantemir, Ist. Ieroglif (Mss. in Acad. Rom.);
Mss. Arch. Stat. (Inventariul M-ii Cotroceni, din 1681.).

E mutatóvány korántsem meríti ki a feldolgozott Manuscriptumok számát, ezek egy kis helyről kerültek ki; mondhatni, hogy nincs lap, melyen legalább egyszer-kétszer, sőt 3—4-szer is elő nem fordul hivatkozás (v. ö. pag. 149, 263, 267. stb.) kéziratokra.

A zsenge román irodalom sem ment avatatlan kezek belevegylésétől, éppen ezért szerzőnek jól kell őrizkednie, éles bonczkés alá kell vennie a nemzet kincsesládájába helyezendő érmekeket, ne-hogy a hamisítvány a nemes éremnek elhomályosítását vonja maga után!

Hogy mennyire kényes Hasdeunak álláspontja a kéziratokkal szemben, konkrét példákkal fogok szolgálni. A román irodalom a szó valóságos értelmében *Cronica lui Hur*-ral ¹⁾ kezdődik. — 1856-ig szélteben authenticus okmánynak tekintették a román tudósok, és nyelvészeti szempontból a XV. századbeli irodalomnak egy becses nyelvtöredékét képezte. Megjelenése mysteriosus volt, s épúgy tűnt el rövid idő alatt; mert a modern kritika elvei teljesen megdöntötték e nagyfontosságú töredéknek hitelességét.

A töredéknek nyelvészeti szabálytalanságai, a szókötés és kifejezőmód szokatlanságai, az eddigi tényektől eltérő adatai, egy utókorai kormányrendszernek a képzelet világából meritett leírása annyira reá sütötték a hamisítás rüt bélyegét, hogy Philippide-

³⁾ Román nyelvre fordította Clanau, így is nevezik *Isvodul lui Clanau*. Popfin Justin erről azt írja (*Transilvania*, 1868, p. 44): «Hurul este acela, dela care datează literatura noastră în întelesul mai strins.»

nek¹⁾ alapos érvekkel támogatott álláspontját a tudós világ teljesen magáévá tette s ma már curiosumnak tűnik fel az olyan állítás, minőt legközelebről Blaramberg²⁾ hangsúlyoz e történelmi töredékről «planant sur l'abime des siècles est parvenu comme par miracle jusqu'a nous, et s'est chargé de dissiper les ténèbres qui enveloppaient cette periode de transition, qui cachaient le berceau de nos institutions et de jeter un jour complet sur ces premiers tâtonnements de nos pères».

Vajjon ha kéziratban marad meg ezen okmány, hozzáfér-e egy Saulescu, Codrescu és Philippide? S vajjon szerepelhetne egy ilyen okmánynak nyelvanyaga az Etymologicum Magnumban?

A népköltészetnek egy gyűjteményét Marienescu Atanaz állítja össze és adá ki *Colinde*³⁾ cím alatt. E kis kötet a nép ajkán élő karácsonyi dalok gyűjteménye s mint ilyen becses irodalmi kincs! De minő gyűjteménye?!

Marienescu más irányba, más mezbe öltözteté, a helyett hogy meghagyta volna egyszerű, de irodalmilag becses, és a szájhagyomány által szentesített eredetiségökben. Megfosztá e virágokat nemes illatuktól, egyeseket kieserélt, és művirágokkal pótolta. Adott azokban népköltészetet, mely tényleg nem a népé, legalább a szerint, mint közölve van; hanem egyéni ömlengéseknek vegyüléke a népszerűvel, melyről azt mondja Densusian Á.: *keresni most ezekben a népnek költészetét, szellemét, gondolkodását, nyelvét, szokásait, mythológiáját, annyi volna, mint gyémántokat keresni koldus tarisznájában!*

Ezen, a próza és költészet termékeinek köréből, a falsificatio bizonyítására meritett példák bizonyára nem páratlanok a román irodalomban, s alig hihető, hogy a végtelen számú kézirat közül minden egyes kiállja a jelenkori kritika szigorát!

Még egy kérdés szellőztetése marad hátra, t. i. minő az *Etymologicum Magnum* orthographiája?

A román nyelvnek és irodalomnak egy nyomós kérdése, egy-

¹⁾ *Converbirii Literare*, 1882, okt. 1.

²⁾ *Essai comparé sur les institutions et les lois de la Roumanie depuis les temps les plus reculés jusqu'a nos jours*, par Nicolas Blaramberg, Bucarest 1886. pag. 49.

³⁾ *Colinde*, de At. Marienescu, Pesta, 1859.

szersmind Achilles-sarka az orthographia. Az éktelen cirill írás hosszú ideig tartotta bérben az irodalmat, az egyházat még mai napig is, míg Maior Péter e század elején ez írásban látván a leghatalmasabb gátat a cultura terjedésére, minden tehetségét arra fordítá, hogy kivetkeztesse a nyelvet ezen éktelen mezéből, melyről Sinkai ¹⁾ ekkép nyilatkozik Lipszky Jánoshoz írt egyik levelében: «si hi characteres (Cyrilliani) diutius et mordicitus retinendi sunt, me Hercule, si Apollo concurrat, grammaticam valachicam nemo scribet, deberet quidem tot regulas figere, quot voces reperirentur».

Az első kísérletet latin betűkkel Klain Sámuel és Sinkai György tevék 1780-ban «Elementa linguae Daco-Romanæ sive valachicæ» című nyelvtanban, mely Bécsben látott napvilágot.

A latin nyelv betűinek alkalmazása a román nyelv hangjainak jelölésére elégtelennek bizonyulván, a tapogatódzásnak oly tág tere nyílt, hogy megállapított helyesírási elvek és szabályok hiányában mindenki tetszés szerint írt és mindenki helyesen írt (?), míg 1860-ban kormányrendeletre hivatalosan hivatott össze Nagy-Szebenben egy szakértőkből álló bizottság, oly célból, hogy állapítson meg a törvények és egyéb hivatalos rendeletek közzétételére egy általános orthografiai rendszert román betűkkel. Ez a körülmény lehelt életet Cipariu balásfalvi kanonoknak etymologiai rendszerébe. Eszményi orthografiája azonban rövid ideig tartotta fenn magát s ma már csak irodalmi beccsel bír. Maiorrescu Titus már 1866-ban izent hadat e rendszer ellen; *Critice* című vaskos kötetben fejtegette phonetikai rendszerének tulnyomó előnyeit az etymologiai felett.

Míg Erdélyben és Bukovinában az átírás békés nyomokon, tudományos alapon és nemzeti irányban haladt, addig Bukarestben a tud. Akadémiában néhány olaszországi egyetemeken végzett fiatal író a román nyelv-szellemmel meg nem egyeztethető, a tudományos kutatással össze nem férő, olaszos orthografiát teremtett; de szerencsére úgy ezt, mint a Cipár-féle alkotást elnyomták egy józanabb rendszernek óriásai, s így mindkét rendszer még életének hajnalán sirba szállt.

Az Akadémia ezóta 1884-ig nem is lépett fel határozott

¹⁾ Papiu Ilar, *Tesauru de monuminte latine* pag. 87.

rendszerrel, várta az élénk eszmecsere folytán létesülő megállapodást. Az 1884-ben kiadott akadémiai orthografia pedig oly hatást idézett elő, hogy még azok sem ¹⁾ követik, kik életbeléptetése mellett szavaztak az Akadémiában, s így úgy látszik, hogy továbbra is szabad lesz a *független Romániában* — mint Marienescu írja — *e szót România, több mint hétfélekép írni*, u. m. *Románia, Romania, Rominia, Rumánia, Rumunia, Romanica, Romănia, Rumănia* stb.

Az Etymol. Magnum orthografiája tisztultabb megfontolás eredménye és gyakorlati. Sok tekintetben tér el szerzőnek előbbi műveiben vallott helyesírási elveitől, melyek koronkénti változtatása műveiben híven tükröződik vissza. Nem épen figyelmen kívül hagyandó Hasdeunak azon eljárása, hogy a kútfők idézése alkalmával nem a követett orthografiai rendszert alkalmazza; hanem szigoruan ragaszkodik az idézett író rendszeréhez. A régi cyrill írásnak csak mutatványképen juttat itt-ott szerepet, s azt is főképp ott, és azért, hogy az illető szónak helyes kiejtésére vagy írására vezérfonalul szolgáljon.

Hasdeunak ama törekvése, az egyes szóknak messze multját bizonyítani, és lehetőleg az ősgyökre, melyből minden testvérnelvnek kifejezései származnak, visszavezetni, a régibb etymológiai iskola bélyegét hordja magán. Az új német nyelvészeti iskola Brugmannal az élén, ellenszenvvel fordult el ez iránytól, és Pott pl. soha sem igyekszik az ősalakot rekonstruálni, hanem csak azt állapítja meg, hogy a tárgyalt szók collaterális alakok, közös tö kiderítésére tehát nem törekszik s vizsgálódásának ezen módja számos oly hibától óvja meg, minőbe Hasdeut a purismus-okozta feszítés sodorja néha: *pedig a tudománynak nem célja a kíváncsiság kielégítése avagy többé kevésbbé szellemes conjecturáknak tért nyitni; hanem célja az igazság országát gyarapítani és a tévelyeket szűkebb határok közé szorítani.* ²⁾

Pott Benfey gyökszótárának bírálatában ³⁾ a gyökhajhászás veszélyeire rámutatott és a szeles mindentudás helyett a tudatlanságnak becsülettel való elismerését ajánlotta számos kérdésre

¹⁾ Bővebben szól e tárgyhoz «Transilvania» 1884. pag 56 — 58, hol az Akadémia által megállapított 17 szabály is közölve van.

²⁾ Curtius *Grundzüge* pag. 42.

³⁾ *Berliner Jahrb.* 1840. pag. 623. stb.

nézve. A Pott-hangoztatta jó tanács java-részben érdekelheti a román nyelvészeket is.

A szómagyarázattal szoros kapcsolatban tárgyalja Hasdeu a szokásokat és erkölcsöket is, nemkülönben a dako-román mythológiát is s ez által mindmegannyiszor áthidalja a román nyelvet a latinnal. Tárgyilagos eljárást akkor követne szerző, ha e kutatásokat a római régiségekre és mythológiára vonatkozó szűk körből a szláv-, görög-, esetleg magyarra is kiterjesztené, már t. i. a mennyiben ezekből kölcsönöztek, és jó szolgálatot tenne, ha a mű befejeztével ezen szokások, mythologiai képek magyarázó helyére vezető szókat betűsoros jegyzékben csatolná a műhez, hogy az itt-ott szétszórott részletek egységes egészszé tömörülve, tiszta képpé alakuljanak.

IV. RÉSZ.

Ezekben óhajtottam rövid vonásokban a Romániában írandó nyelvtörténeti és etymologiai szótár eddig megjelent három füzetének tartalmát, a mű irányát, szerzőnek álláspontját és megtestesítendő elveit jelezni. Röviden óhajtottam kitüntetni, hogy Hasdeu képességében a román nemzet kellő garantíát lát és talált a nagy várakozásnak kielégítésére, szótára a jelen kor tudományosságának színvonalán áll; csak attól lehet tartani, hogy a Cihac-féle Scyllát elkerülendő, puristicus szenvedélyének hódolva, úgy fogja az Akadémia által kezei közé letett nyelvanyagot gyúrni, hogy a másik szélsőségbe, a még veszedelmesebb Charybdisbe esik.

Végre pedig rámutatni óhajtottam, hogy az *Etymologicum Magnum*ban szentélyt emelni készül a szomszéd ország, egy oly nemzet, melynek sajtója nyíltan elismeri, hogy irodalma csak utóbbi időben vett oly lendületet, minőt Magyarországon a magyar nyelv és irodalom a hatvanas években; szentélyt emelni készül az a nemzet, mely őszinte vallomással rója le az elismerés adóját e nyilatkozatban: «*Magyarország reánk nézve hosszú ideig volt a nyugati civilisatiónak tükre, honnan reánk is áradt egy-egy megtört és halvány sugár*».*)

*) *Convorbiri literare* 1886. Nro. 8, pag. 688.

20 kr. — V. szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. *Dr. Goldziher Ignác* tól. 1874. 42 l. 20 kr. — VI. szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. — II. A németországi philológok és tanfériak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. *Budenz József* r. tagtól. 1875. 23 l. 15 kr. — VII. szám. Az új szókról. *Fogarasi János* r. tagtól. 15 kr. — VIII. szám. Az új magyar orthologia. *Toldy Ferenc* r. tagtól. 1875. 28 l. 15 kr. — IX. szám. Az ik-es igékről. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 1875. 32 l. 15 kr. — X. szám. A nyelvújításról. *Szarvas Gábor* l. tagtól. 1875. 25 l. 15 kr.

Ötödik kötet. 1875—1876.

I. szám. Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél. *Barna Ferdinánd* lev. tagtól. 1875. 40 l. 25 kr. — II. sz. A neo- és palaeologia ügyében. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — III. szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. *Barna Ferdinánd* lev. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — IV. szám. Brassai és a nyelvújítás. *Ballagi Mór* r. tagtól. 1876. 22 l. 15 kr. — V. szám. Emlékbeszéd Kriza János l. t. felett. *Szász Károly* l. tagtól. 1876. 40 l. 25 kr. — VI. szám. Művészet és nemzetiség. *Bartalus István* l. tagtól. 1876. 35 l. 20 kr. VII. szám. Aeschylus. *Télffy Iván* lev. tagtól. 1876. 141 l. 80 kr. — VIII. szám. A mutató névadás hibás használata. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 1876. 15 l. 10 kr. — IX. szám. Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve. *Imre Sándor* l. tagtól. 1876. 97 l. 60 kr. — X. szám. Béreczy Károly emlékezete. *Arany László* l. tagtól.

Hatodik kötet. 1876.

I. szám. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben. *Mayr Auréltól* 10 kr. — II. szám. A manduk szertartások könyve. *Bálint Gábortól* 10 kr. — A rómaiak satirájáról és satirairóikról. *Dr. Barna Ignác* l. tagtól. 20 kr. — IV. szám. A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. *Goldziher Ignác* l. tagtól. 50 kr. — V. Emlékbeszéd Jakab István l. t. fölött. *Szász Károly* r. tagtól. 10 kr. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. *Szilágyi István* l. tagtól. II. *Vasváry Kolozstól*. III. *Revész Imre* l. tagtól. 60 kr. — VII. Emlékbeszéd Mátyás Gábor l. t. felett. *Bartalus István* l. tagtól. 10 kr. — VIII. A mordvaiak történelmi viszonyai. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 20 kr. — IX. Eranos. *Télffy Iván* l. tagtól. 20 kr. — X. Az ik-es igékről. *Joannovits György* l. tagtól. 40 kr.

Hetedik kötet.

I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 50 kr. — II. Podhorszky Lajos magyar-sínai nyelvhasználtása. *Budenz József* r. tagtól. 10 kr. — III. Lessing (székfoglaló). *Zichy Antal* l. tagtól. 20 kr. — IV. Kapcsolat a Magyar és szuomi irodalom között. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 10 kr. — Néhány ösműveltégi tárgy neve a magyarban. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 30 kr. — VI. Rankavis Kleon új-görög drámája. *Télffy Iván* l. tagtól. Ára 30 krajcár. — VII. A nevek uk és ük személynagairól. *Imre Sándor* l. tagtól. 20 kr. — VIII. Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött. *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 kr. — IX. A török-tatár nép primitív culturájában az égi testek. *Vámbery Armin* r. tagtól. 10 kr. — X. Batori László és a Jordánszky-codex bibliafordítása. (Székfoglaló.) *Volf György* l. tagtól. 10 kr.

Nyolczadik kötet.

I. Corvin-codexek. *Dr. Ábel Jenőtől*. 60 kr. — II. A mordvaiak pogány istenei s ünnepi szertartásai. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 50 kr. — III. Orosz-lapp utazásomból. *Dr. Genetz Arvidtől*. 20 kr. — IV. Tanulmány a japáni művészetéről. *Gr. Zichy Ágostól*. 1 frt. — V. Emlékbeszéd Pázmándi Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött. A születése századik évfordulóján, Pázmádon rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbízásából tartotta. *Szász Károly* r. t. 10 kr. — VI. Ukkonpolvár. A régi magyar jogi szokásnak egyik töredéke. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — VII. Az ugynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben. *Mayer Auréltól*. 60 kr. — VIII. Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. *Dr. Ábel Jenőtől*. 80 kr. — IX. Ujperzsa nyelvjárások. *Dr. Pozder Károlytól*. 50 kr. — X. Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Székfoglaló *Imre Sándor* r. tagtól. 30 kr.

Kilenczedik kötet.

I. Emlékbeszéd Schiefner Antal k. tag felett. *Budenz J.* r. tagtól. 10 kr. — II. A Boro-Budur Jáva szigetén. *Dr. gr. Zichy Ágost* l. tagtól. 40 kr. — III. Nyelvünk újabb fejlődése. *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 kr. — IV. A hunnok és avarok nemzetisége. *Vámbery Armin* r. tagtól. 30 kr. — A Kün-vagy Petrarka-codex és a künök. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 30 kr. — VI. Emlékbeszéd Lewes Henrik György külső tag felett. *Szász Károly* r. tagtól. 10 kr. — VII. Ós vallásunk főistenei. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 40 kr. — VIII. Schopenhauer aesthetikája. *Dr. Ruzsicska*

Kálmántól. 10 kr. — IX. Ős vallásunk kisebb isteni lényei és áldozat szertartásai. *Barna F. I.* tagtól 30 kr. — X. Lessing mint philologus. *Dr. Kont Ignácztól* 30 kr. — XI. Magyar egyházi népénekek a XVIII. századból. Székfoglaló. *Bogisich Mihály I.* tagtól. 50 kr. — XII. Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. *Simonyi Zsigmond I.* tagtól 20 kr.

Tizedik kötet.

I. A jelentéstan alapvonalai. Az alakokban kifejezett jelentések. (Székfoglaló.) *Simonyi Zsigmond I.* tagtól. 30 kr. — II. Etzelburg és a magyar hűnmonda. (Székfoglaló.) *Heinrich Gusztáv I.* tagtól. 20 kr. — III. A M. T. Akadémia és a szömi irodalmi társaság. *Hunfalvy Pál r.* tagtól. 20 kr. — IV. Értsük meg egymást. (A neologia és orthologia ügyében.) *Joannovics György t.* tagtól. 30 kr. — V. Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai *Ballagi Mór r.* tagtól 10 kr. — VI. Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusaival. Miveltségtörténeti szempontból. (Adalék a költészet összehasonlító tropikájához.) *Dr. Petz Vilmos tanártól*. 60 kr. — Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. *Szász Károly r.* tagtól 10 kr. — VIII. Cationale et Passionale Hungaricum. *Bogisich Mihály I.* tagtól. 30 kr. — IX. Az erdélyi birlapirodalom története 1848-ig. *Jakab Elek I.* tagtól. 50 kr. — X. Emlékezésed Klein Lipót Gyula kültag felett *Dr. Heinrich Gusztáv* lev. tagtól. 40 kr. — XI. Ujabb adalékok a magyar zene történelméhez *Bartalus István I.* tagtól. 40 kr. — XII. A magyar romantizmus. (Székfoglaló.) *Binóczy József I.* tagtól. 10 kr. — XIII. Ujabb adalék a magyar zene történelméhez. *Bartalus István I.* tagtól. 40 kr.

Tizenegyedik kötet.

I. Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? *Hunfalvy Pál r.* tagtól. 20 kr. — II. Ujgörög irodalmi termékek. *Dr. Telfy Iván I.* tagtól. 40 kr. — III. Középkori görög verses regények. *Dr. Telfy Iván I.* tagtól. 30 kr. — IV. Idegen szók a görögben és latinban. *Dr. Pozder Károlytól*. 50 kr. — V. A csuvasokról. *Vámbery Ármín r.* tagtól 30 kr. — VI. A számlálás módjai és az év hónapjai. *Hunfalvy Pál r.* tagtól 20 kr. — VII. Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. *Majláth Béla I.* tagtól. 10 kr. — VIII. Káldi György nyelve. *Dr. Kiss Ignácztól*. 50 kr. — IX. A Muhammedán jogtudomány eredetéről. *Goldziher Ignác I.* tagtól 10 kr. — X. Vámbery Ármín «A magyarok eredete című műve néhány főbb állításának bírálata. *Barna Ferdinánd I.* tagtól 60 kr. — XI. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a nyelvőr. *Ballagi Mór r.* tagtól. 20 kr. — XII. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. Válaszom Hunfalvy Pál bírálati megjegyzéseire. *Vámbery Ármín r.* tagtól. 30 kr.

Tizenkettedik kötet.

I. Seneca tragédiái. *Dr. Kont Ignácztól*. 60 kr. — II. Szombatos codexek. *Dr. Nagy Sándortól*. 30 kr. — III. A reflexiv és valláserkölcsi elem a költészetben s Longfellow. Székfoglaló. *Szász Béla I.* tagtól. 30 kr. — IV. A belviszonyragok használata a magyarban. *Kimos Ignác és Munkácsi Bernáttól*. 50 kr. — V. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. *Vámbery Ármín r.* tagtól. 50 kr. — VI. Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? *Volf György I.* tagtól. 50 kr. — VII. A kasztamuni-i török nyelvjárás. Írta *Thury József*. 50 kr. — VIII. Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. *Telfy Iván I.* tagtól. 20 kr. — IX. Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. *Kálmány Lajostól*. 20 kr. — X. A mondat dualismusa. *Brassai Sámuel r.* tagtól. 60 kr. — XI. A kunok nyelvéről és nemzetiségéről. *Gr. Kun Géza t.* tagtól. 40 kr. — XII. Isota Nogarola. (Székfoglaló.) *Ábel Jenő I.* tagtól. 50 kr.

Tizenharmadik kötet.

I. Kudrun, a monda és az eposz. *Heinrich G. I.* tagtól. 40 kr. — II. A votják nép multja és jelene. *Barna F. I.* tagtól. 30 kr. — III. Palesztina ismeretének baladása az utolsó három évtizedben. *Goldziher I. I.* tagtól. 40 kr. — IV. A homeroszi Demeter-hymusról. *Ábel Jenő I.* tagtól. 50 kr. — V. A votjákok pogány vallásáról. *Barna Ferdinánd I.* tagtól. 20 kr. — VI. A régi magyar nyelv szótára. *Szarvas Gábor r.* tagtól. 10 kr. — VII. Egy kis viszhang Vámbery Ármín ur válaszára. *Budenz J. r.* tagtól. 20 kr. — VIII. Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. *Szily Kálmán r.* tagtól. 10 kr. — IX. Szegedi Lénárt énekeskönyve. *Bogisich Mihály I.* tagtól. 50 kr. — X. Szórendi tanulmányok. I. rész. *Joannovics György t.* tagtól. 30 kr. — XI. A kisebb görög tragikusok tropusai. *Petz Vilmostól*. 10 kr. — XII. Heraclius. Rankavis Leon hellén drámája. *Telfy Iván I.* tagtól. 30 kr.

Tizennegyedik kötet.

I. Az ó- és középkori Terentius biographiák. *Ábel Jenőtől*. 40 kr. — II. Szórendi tanulmányok. II. rész. *Joannovics Györgytől*. 40 kr.